

Hans Christian Farsethås

Disiplin, biopolitikk og regjering

Foucaults maktanalyser

Foucault var i en lang periode av sitt omfangsrrike forfatterskap opptatt av makt. Vi skal her følge utviklingen i Foucaults maktanalyser med utgangspunkt i *Overvåkning og straff* og maktbegrepet som utvikles der. Deretter går vi inn på revisjonen av maktbegrepet gjennom utarbeidingen av begrepet om biopolitikk i *Viljen til Viten* og forelesningsserien «*Il faut défendre la société*». Artikkelen avsluttes med en redegjørelse for Foucaults analyser av regjeringsrasjonalitet og stiller spørsmålet om hvordan disse analysene kan brukes i dag.

De disiplinære teknikkene

Overvåkning og straff er på én og samme tid en bok om fengselets fødsel og om «dannelsen av hva man kunne kalle et disiplinært samfunn».¹ Sentralt i Foucaults analyser står en ny form for makt, disiplinærmakten, som er karakteristisk for dette samfunnet. Utgangspunktet er kroppen og en rekke teknikker rettet ene og alene inn mot denne. I det disiplinære samfunnet manipuleres kroppene gjennom inndelinger i rom og tid, ved innprenting av gester og ved hjelp av eksersiser og prøvelser. Opprettholdt gjennom sanksjonering av normer og en konstant overvåkning gjør de disiplinære teknikkene kroppene føyelige og nyttige. Dette sjiktet, der teknikkene møter kroppen, er for Foucault stedet der denne makten fungerer og utgangspunktet for å dechiffre og avdekke disse maktteknikkenes mikrofysikk. Og for å få fram dette baserer han seg på et mate-

¹ Michel Foucault, *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*. Oslo: Gyldendal 2008, 182.

riale som er karakteristisk for *Overvåkning og straff*: reglementer, forordninger, avisnotiser og gamle «mønsterplaner» for grunnskolen. Her er et typisk eksempel:

Når timen begynner, skal en elev slå på klokken, og ved første klokkeslag legger eleven seg på kne, med armene i kors og med senket blikk. Når bønnen er forbi, slår læreren et slag til signal forat elevene skal reise seg, et nytt slag forat de skal gjøre korsets tegn, og et tredje slag forat de skal sette seg.²

Ved å sette opp og sammenstille utsnitt fra slike tekster framstilles de disiplinære teknikkene i fire trinn.

Først går Foucault inn på hvordan rommet blir bearbeidet av de disiplinære teknikkene og hvordan disiplinen virker gjennom en nøyaktig inndeling av rommet. Med eksempler fra blant annet fabrikker, sykehus, skoler og militæret viser han hvordan det sosiale rommet ordnes og deles inn i celleaktige, lukkede enheter. Denne inndelingen bryter opp etablerte kommunikasjonslinjer, kommer mellom og omslutter hver eneste kropp. Hvert individ skal ha sin faste plass og til hvert sted skal det høre ett bestemt individ. Dermed lettes oversikten, og vi får et analytisk rom etter modell fra klostercellene. Videre må de romlig fordelte og fikserte individene settes i relasjon til hverandre slik at rommet blir funksjonelt. Arbeidsprosessens oppsplitting i den industrielle produksjonen fører eksempelvis med seg en korresponderende romlig organisering av produksjonslokalet. Til enhver deloperasjon finnes det et rom der arbeidsoppgaven skal utføres av en kropp. De ulike cellene står i et funksjonelt forhold til hverandre der det i hver eneste celle er foreskrevet hva kroppene må ta til følge for å være en slik kropp cellen foreskriver.

For disiplinen holder det ikke med den romlige organiseringen. I et andre trinn viser Foucault hvordan også kroppens virksomhet kontrolleres innenfor de tilskrevne rommene. Her benyttes tiden, ved at den deles inn i lineære stykker, det foreskrives bestemte gjøremål til bestemte tider og fastlegges bestemte rytmer kroppen må følge. Eksempelvis sikrer forskrifter for oppmøtetider, arbeidstider og pauser, samt detaljerte påbud som deler tiden ned til minutter og sekunder, at de føyelige kroppene er nyttige på arbeidsplassene ved å trenge inn i ethvert øyeblikk de står til disposisjon: «Den tid som måles og som det betales for, skal også være en plettfri og lytefri tid, en tid av god kvalitet, under hvilken

² Ibid., 134.

menneskekroppen uopphørlig er i arbeid.»³ Det gjelder å utnytte tiden fullt ut, og for å oppnå dette settes kroppene stadig under tvangsmessige eksersiser og prøvelser: «Det oppstår et slags anatomisk-kronologisk skjema for atferden. Handlingen oppløses i sine elementer. Kroppens, lemmenes og leddenes stilling defineres. Hver bevegelse anvises en retning, en rekkevidde, en varighet, en bestemt rekkefølge.»⁴ Ved hjelp av slike detaljerte forskrifter for virksomhetens forløp korreleres kroppen med bevegelsene som skal utføres og tilpasses gjenstandene den anvendes på. Hvert minste tidsrom skal fylles med nyttig aktivitet. Slik drilles den disiplinære tiden og rommet inn i kroppene og disiplinærteknikkens objekt tar form.

Dette nye objektet er den naturlige kroppen, bærer av krefter og sete for en tidsopplevelse. Det er den kropp som kan utføre spesifiserte operasjoner, det vil si operasjoner som har sin bestemte rekkefølge, sine etapper, sine indre vilkår, sine konstituerende elementer. Den blir eksersisens kropp.⁵

For det tredje går Foucault inn på det han kaller «organisering av genese». Her tar han for seg organisering av tiden i foreskrevne forløp. Tiden deles inn i etterfølgende eller parallelle segmenter som skal løpe fram til et bestemt slutt punkt. Disse segmentene settes så i forhold til hverandre, rangeres og blir til forutsetninger for hverandre, gjerne gjennom at hvert enkelt segment målrettes ved en prøve mot slutten av tidsforløpet. Denne måten å ordne tiden på gir makt over lengre tidsforløp og bringer fram en ny type tid, en utviklingsmessig tid, der lineære stykker av tid koples sammen til et større, koordinert sluttprodukt. Foucault illustrerer dette med et skolereglement fra Lyon i 1716 som deler leseundervisningen inn i syv stadier:

Første trinn for dem som lærer bokstavene, annet trinn for dem som lærer å stave, tredje for dem som lærer å sette sammen stavelser til ord, fjerde trinn for dem som leser latin setningsvis eller fra punktum til punktum, femte trinn for dem som leser enda bedre og syvende trinn for dem som leser hele manuskripter.⁶

³ Ibid., 135.

⁴ Ibid., 136.

⁵ Ibid., 138.

Det fjerde momentet Foucault analyserer, er det disiplinæres «kombinering av krefter». Her settes kroppene i sammenheng med hverandre og blir til en stor, sammensatt maskin. Dermed kan de yte langt mer enn summen av hver enkelt individuelle kropps kraft skulle tilsi. For å få til dette må tidsrekkene kombineres. For eksempel må barnas og de eldres tidsforløp settes i sammenheng med de arbeidendes tidsforløp: Selv om hver enkelt pensjonists kraft ikke er like stor som de yngres, kan de gjøre nytte for seg når de avlaster mer kapable arbeidstakere slik at disse kan brukes til noe mer effektivt og nyttig. En viss restkapasitet til å arbeide må da også de gamle ha. Koordinering av disse kreftene slik at de settes inn på riktig tid og på riktig sted, forutsetter et kommandosystem med et sett signaler som må adlydes. Men det er langt fra snakk om en fullblods kommunikasjon. Det er ikke nødvendig å forstå disse signalene, det avgjørende er at de blir oppfattet, og at det reageres straks. En lampe som blinker, eller en klokke som slår, kan være nok.

Et av Foucaults hovedpoenger er at de disiplinære teknikkene produserer individer. Individer er i Foucaults analyser noe som konstitueres ved hjelp av teknikker som virker på kroppen. Disse forløpene må studeres historisk, og man må unngå å behandle individet som en gitt størrelse som står utenfor historien. Han oppsummerer selv dette i sin karakteristiske stil:

Sammenfattende kan man si at ved å kontrollere menneskekroppene frembringer disiplinen fire slags individualitet, eller rettere sagt en individualitet med fire karaktertrekk: Den er cellepreget (gjennom rominndelingen), den er organisk (ved kodifiseringen av virksomhetene), den er genetisk (ved å kumulere tid), og den er kombinatorisk (ved sammensetningen av krefter). Og for å få til dette anvender disiplinen fire store metoder: Den lager tablåer, den påbyr detaljerte manøvre, den innfører eksersiser og øvelser, og endelig arrangerer den «taktiske» øvelser som kombinerer krefter.⁷

⁶ Ibid., 142. I den norske utgaven mangler ett trinn. Det femte trinnet skal være for de som «begynner å lese fransk», og det sjette for de som leser enda bedre, jf. Michel Foucault, *Surveiller et Punir*. Paris: Gallimard 1975, 161.

⁷ Ibid., 148–149.

Dressering

Så langt har vi beskrevet de disiplinære mekanismene og hvordan disse virker på kroppen. Men hvorfor tar kroppene dette til følge? Hva er som gjør at kroppene som konstitueres som individer gjennom de disiplinære teknikkene, finner seg i og ter seg i henhold til de disiplinære kravene? Det må finnes en eller annen tvang i dette systemet som sørger for at individene oppfører seg som de skal. Foucault kaller midlene som gjør at disiplineringen virker og gjøres effektiv, for «den gode dressurs midler» og går gjennom hvordan overvåkning med et hierarkisk blick, normaliserende sanksjoner og kombinasjonen av dem i eksaminasjoner opprettholder og forsterker den disiplinære ordenen.

De disiplinære teknikkene individualiserer og fikserer kroppene i rommet slik at de blir synlige. Det disiplinære virker gjennom former for arkitektur som bearbeider lys og mørke slik at individene kan kontrolleres med blikket. Et blick som sveiper over fabrikkgulvet, er nok for å se at alt er som det skal. De oppstilte soldatene i rekker og kolonner kan også inspiseres med et raskt og myndig blick. Rom, tid, gester og handlinger som er foreskrevet kroppene, kan, siden de er ordnet og koplet sammen, kontrolleres med ett og samme blick. En pause ved en arbeidsstasjon blir synlig ved at det hopper seg opp foran i produksjonen, og at de bak ikke får noe å gjøre: «Problemet er å skape en arkitektur som kan bevirke en forvandling av individene.»⁸ For Foucault er militærleiren eksemplarisk for denne typen arkitektoniske innretninger som bearbeider synlighet og usynlighet, og han innfører begrepet «diagram» for gripe strukturen i disse.

Leiren er diagrammet over en myndighet som håndheves ved virkningene av en allmenn synlighet. I byplanleggingen, i byggingen av arbeiderbyer, hospitaler, asyls, fengsler, og læreanstalter går lenge denne leirmodellen, eller i det minste dens prinsipp, igjen.⁹

Et ytterligere virkemiddel for den gode dressuren er det Foucault kaller «de normaliserende sanksjonene». Her er det snakk om straffende instanser som er virksomme innenfor de disiplinære systemene. Eksempelvis straffes tidsforsømmelser som forsinkelser, fravær og avbrytelser, uønsket virksomhet som uoppmerksomhet, forsømmelser og mangel på iver i tjenesten. Kroppene straf-

⁸ Ibid., 153.

⁹ Ibid., 152.

fes for ukorrekte holdninger, uvanlige bevegelser og urenslighet og på samme måte med uhøflige og ulydige væremåter. Avvikene framkommer fordi det ligger regler og forventet atferd innebygget i de disiplinære systemene; de setter opp en «mal» for ønsket atferd som avvik kan måles i forhold til, slik at uønsket atferd kan reduseres eller korrigeres. Begrepet «normaliserende sanksjon» må altså forstås i retning av korreksjoner og standardisering; nærmere industrialiseringens standarder enn en normering etter filosofiens normer eller statistikkens gjennomsnitt, og dette må settes i sammenheng med produksjonen av individer: Disiplinen produserer standardiserte og ensrettede individer som dresse- res inn i standardiserte former.¹⁰

I eksaminasjonen koples blikket og de normaliserende sanksjonene sammen, og her ser vi tydelig hvordan makt og kunnskap veves sammen og forutsetter hverandre gjensidig. Visse typer maktutøvelse er knyttet til visse typer kunnskap. Gjennom ulike former for eksaminasjoner bygges det opp et sett av dokumenter, et arkiv med detaljert og nøyaktig kunnskap om hvert enkelt individ: «Individene plasseres ikke bare i et bevoktet felt, men anbringes likeledes i et nett av skrift, eller også blir de sittende fast i et tykt lag av dokumenter.»¹¹ Gjennom dette nettet av skrift blir hvert enkelt individ naglet til sin individualitet og det ved hjelp av et stadig større tilfang av dokumentasjon om nettopp dette individet. Denne kunnskapen om individene forutsetter individene slik de blir konstituert av de disiplinære teknikkene, men på sin side forutsetter det disiplinære denne kunnskapen når «den gode dressurs midler» skal settes i sving. I det disiplinære finner vi et gjensidig forhold mellom individualiserende maktteknikker og humanvitenskapenes kunnskap om de samme individene. Blant annet blir det disiplinære straffesystemet en kilde til kunnskap om individene.¹²

Maktbegrepet og krigshypotesen

Foucaults maktanalyse i *Overvåkning og straff* er en bestrebelse for å slippe unna det han betegner som «den juridisk-økonomiske maktkonsepsjonen». Ifølge Foucault svarer denne oppfatningen til en maktform som gikk forut for det disiplinære samfunnet, og som ikke er egnet til å gripe resultatet av de struk-

¹⁰ Ibid., 157–158.

¹¹ Ibid., 166.

¹² Ibid., 160.

turelle endringene i maktens virkemåte i det attende og nittende århundret. I denne oppfatningen skulle makt først og fremst analyseres ut fra juridiske begreper som lov, forbud, påbud, sensur, tvang osv. – et helt batteri av negative termer – og problematiseres ut fra sin legitimitet: Den legitime makten er den som utøves i henhold til kontrakten, og tilsvarende er den illegitime den som går ut over kontrakten. Foucault innvender at maktens subjekter her er forutsatt forut for maktutøvelsen. For eksempel forutsetter påbudet på den ene side et fritt subjekt som kan ta påbudet til følge, og på den andre side et lovgivende subjekt med kompetanse til å gi påbud. Relasjonen mellom de to subjektene følger modellen i Hobbes' *Leviathan*: I utgangspunktet frie individer avgir gjennom en kontrakt sin makt til suverenen, hvis tvang de må underkaste seg.

Foucault går ikke systematisk inn på denne maktkonsepsjonen i *Overvåkning og straff*. Det er likevel mulig å hevde at den kan uttrykkes i tre postulater: postulatet om eiendom, om lokalitet og om underordning.¹³ Ifølge postulatet om eiendom er makt noe som innehas av noen, som kan overføres til andre som en «vare» og forstås substansielt – en ting som eksisterer uavhengig av den relasjonelle sammenhengen den står i. Noen «sitter» med makten, mens andre er maktesløse. Ifølge postulatet om lokalitet kan stedet der makten befinner seg, lokaliseres, og linjene fra et maktsentrum ut til individene lar seg trekke opp. Disse linjene går fra den sentrale lovgivende instansen og ut til de frie individene der makten stopper. Makten blir her lokalisert i statsapparatet og identifiseres med politisk, utøvende makt. Ifølge postulatet om underordning tenkes den juridiske makten som et herre–knekt-forhold som reproduseres kontinuerlig. Det finnes bare makt mellom herre og underordnet, og hva som skjer mellom de underordnede, faller utenfor maktanalysen.

Det er i opposisjon til dette Foucault søker etter et nytt maktbegrep. Han vil analysere polene og relasjonen selv som noe som blir til innenfor et maktforhold og ikke, som i den juridiske modellen, noe maktrelasjonene utspiller seg på bakgrunn av. I beskrivelsene av de disiplinære teknikkene og «den gode

¹³ Jf. Thomas Lemke, *Eine Kritik der politischen Vernunft*. Argument Verlag 1997, 99. I en senere forelesning ved Collège de France går Foucault mer eksplisitt inn på maktbegrepet, men da først og fremst i form av et oppgjør med den marxistiske-økonomiske maktforståelsen. Jf. Michel Foucault, «*Il faut défendre la société*». Paris: Gallimard 1997, 14. Deleuze har en utmerket systematisering av det juridisk-økonomiske maktbegrepet i sin Foucault-bok: Gilles Deleuze, *Foucault*. Paris: Éditions de Minuit 1986, 43–49.

dressurs midler» viser Foucault hvordan makten produserer individer. Makten er med andre ord produktiv, ikke en forbudsinstans som bare sier «nei», som i den juridiske modellen. Det er ikke lenger nødvendig å forutsette allerede konstituerte individer som skulle danne utgangspunktet for maktanalysene. Også bruken av verbet «dressere» peker i denne retningen: Makten dresserer kroppene gjennom hierarkiske blikk, normaliserende sanksjoner og eksaminasjoner, og den produserer nyttige og føyelige individer. Noe blir til gjennom maktutøvelsen, noe som ikke var der forut for den.

Foucault selv kontrasterer de to maktoppfatningene slik:

Det sies ofte at den samfunnsmodellen der individene er grunnelementene, er lånt fra kontraktens og bytteforholdets abstrakte juridiske verden. Kjøpmannssamfunnet skal ha oppfattet seg selv som en sammenslutning av isolerte juridiske subjekter. Kanskje. Det 17. og 18. århundres politiske teori synes virkelig ofte å følge dette skjemaet. Men man må ikke glemme at det på den tiden var teknisk mulig å gjøre individene til elementer som tilsvarte en type makt og kunnskap. Selvsagt er individet en fiksjon, et resultat av en «ideologisk» samfunnsoppfatning. Men individet er også en realitet, fabrikkert av denne særskilte teknologien som kalles «disiplin». Det sies altfor ofte at herredømmets virkninger er negative, at herredømmet «utelukker», «undertrykker», «fortrenger», «abstraherer», «forkler» eller «skjuler». Men faktisk er herredømmet produktivt. Det frembringer noe reelt. Det frembringer emneområder og sannhetsritualer. Individet og individkunnskapen utspringer av dette herredømmets produktivitet.¹⁴

Foucaults alternativ er å analysere makt som et krigsforhold, som en kamp mellom krefter i en «maktens mikrofysikk». Heller enn å søke tilbake til en juridisk kontraktsmodell må maktrelasjoner forstås ut fra det Foucault kaller «Nietzsches hypotese» eller «krigshypotesen»: makten finnes i og må analyseres som krigsliknende sammenstøt mellom krefter.¹⁵ Foucault setter Clausewitz' berømte formulering på hodet og spør om ikke krigen kommer først og at «politikk er krigføring med andre midler». I innledningen til *Overvåkning og straff* skisseres denne maktmodellen programmatisk:

Nå forutsetter undersøkelsen av denne mikrofysikk at den makten som utøves gjennom den, ikke tenkes som en egenskap eller eiendom,

¹⁴ Michel Foucault, *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*, op.cit., 170.

¹⁵ Michel Foucault, «*Il faut défendre la société*», op.cit., 16.

men som en strategi, at dens virkninger ikke tilskrives en «tilegnelse», men planer, manøvrer, taktiske handlinger, teknikker, funksjonsmåter. Makten må heller tolkes som et nett av stadig spente, stadig virkssomme relasjoner enn som et privilegium man kunne være innehaver av. Som modell av makten må man heller bruke den stadige kamp enn en kontrakt som innebærer en overdragelse eller en erobring av et område. Man må kort sagt kunne tenke seg at makten snarere utøves enn eies, at den ikke er den herskende klasses ervervete eller nedarvete privilegium, men virkningen av dens strategiske stillinger tatt under ett.¹⁶

Foucault vender om på det juridisk-økonomiske maktbegrepet punkt for punkt. For det første er ikke makt en eiendom, men en relasjon. Den er ingen substans og kan dermed heller ikke overføres eller frarøves. For det andre kan ikke makten lokaliseres i et sentrum for så å følges ut til individene. Makten kommer nedenfra og er spredd. Det finnes ikke en gruppe som har makt over andre grupper. For det tredje er ikke makten kun en del av det politiske eller økonomiske systemet. Den gjennomsyrer og preger potensielt enhver sosial relasjon. Makt er snarere et karakteristisk trekk ved visse relasjoner og spennes ut som en vev der de disiplinære teknikkene sprer seg nedenfra og opp og danner et samfunn med dresserte, føyelige og nyttige individer.

Foucault ender som et resultat av denne maktanalysen i et problem. Han vil analysere maktens mikrofysikk nedenfra, men er dermed ikke i stand til å forklare hvordan myldret av disiplinære teknikker og innretninger koordineres slik at vi får et disiplinært samfunn preget av denne karakteristiske maktformen. De disiplinære mekanismene er godt samordnet, men Foucault forklarer ikke hvordan dette kommer i stand. Han kan ikke vise til en stat som koordinerer det hele. Det er nettopp i opposisjon til antakelsen om at makten er et privilegium staten besitter, at han utvikler sin alternative maktanalyse. Hans analyser er på sitt beste idet de tar for seg de mikroskopiske mekanismene som produserer den føyelige kroppen, helt fram til den støter på statsapparatet. De har lite å si om staten. De kan verken forklare hvorfor den oppstår eller hvorfor den vedvarer. Det er sannsynligvis dette problemet som gjør at Foucault, etter *Overvåkning og straff*, vender seg mot studier av biomakt og biopolitikk.

¹⁶ Michel Foucault, *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*, op.cit., 28.

Biomakt og biopolitikk

I den tolvte og siste av forelesningene fra «*Il faut defendre la societ e*» og i det siste kapitlet av *Viljen til viten*, begge fra 1976, fikserer Foucault nye maktteknikker som har befolkningen som sitt objekt. Det er dette han kaller biopolitikk. Biopolitikken etableres i løpet av siste halvdel av 1700-tallet som en ny maktteknologi «som ikke ekskluderer den disiplinære, men som føyer seg inn i den, integrerer den, delvis modifiserer den og installerer seg selv i den gjennom   bruke den som sitt grunnlag».¹⁷

En av de store nyhetene innenfor maktteknikkene i det attende århundret var oppkomsten av «befolkningen» som økonomisk og politisk problem: befolkningen som rikdom, befolkningen som arbeidskraft eller arbeidsdyktighet, befolkningen som likevekt mellom dens egen økning og de ressursene den disponerer over. Regjeringen oppdager at de ikke bare har   gjøre med undersåtter, ikke engang med «folk», men med en «befolkning», med dens spesifikke egenskaper og dens egne variabler: f dselsprosent, sykkelighet, levetid, fruktbarhet, helsestilstand, sykdomshyppighet, ern ringsform og boligforhold. Alle disse variablene befinner seg i skjæringspunktet mellom livets egne bevegelser og institusjonenes særegne virkninger.¹⁸

Der makten i *Overvåkning og straff* ble studert ut fra kroppene som manipulerbare objekter, en «kroppenes politiske anatomi», er det nå snakk om «maktens grep om mennesket i den grad det er et levende v ren, en slags statliggjøring av det biologiske, eller i det minste en viss tilbøyelighet til en statliggjøring av det biologiske».¹⁹ Foucault etablerer her et nytt område for maktstudier og gjeninnfører det statlige som analyseobjekt; ikke som en analyse av «Staten» med stor S, men som en analyse av statlige reguleringspraksiser som beveger seg på samme plan som studiet av de disiplinære teknikkene.

I *Overvåkning og straff* analyserte Foucault disiplin rsmakten idet han kontrasterte den med suverenens straffeteknikker, der de siste var rettet mot   tilintetgjøre den skyldiges kropp i offentligheten. Når han utarbeider begrepet om biopolitikk, gjøres det ut fra et annet suverenitetsmaktbegrep, som angår suverenens forhold til livet: «Suverenens makt over livet blir utøvd bare når suvere-

¹⁷ Michel Foucault, «*Il faut defendre la societ e*», op.cit., 216.

¹⁸ Michel Foucault, *Sekualitetens historie I. Viljen til viten*. Halden: Exil 1999, 34.

¹⁹ Michel Foucault, «*Il faut defendre la societ e*», op.cit., 213.

nen kan drepe [...] Den er i bunn og grunn sverdets makt» og består i «å la leve eller å drepe.»²⁰ Biopolitikkenes grep om livet er et annet. Den er makten til å gripe inn i «livsgrunnlaget» og til å «la» dø.²¹

Etter å ha kontrastert biopolitikken med suverenens makt setter han den opp mot disiplinen:

Jeg vil si at disiplinen forsøker å styre mangfoldet av mennesker i den grad dette mangfoldet kan og må løses opp i individuelle kropper som kan overvåkes, dresseres, nyttiggjøres og eventuelt straffes. Og at den nye teknologien som installerer seg, retter seg mot mangfoldet av mennesker, ikke i den grad de ikke er mer enn individuelle kropper, men i den grad som de utgjør en global masse, påvirket av helhetlige prosesser som fødsler, død, produksjon, sykdom osv. som er karakteristiske for livet. Altså, etter et første maktgrep om kroppen som er individualiserende, får vi et andre maktgrep som ikke er individualiserende, men massifiserende, som ikke går i retning av menneskekroppen, men menneske-arten. Etter kroppens politiske anatomi som ble etablert i løpet av 1700-tallet, ser vi, mot slutten av dette århundret, frambruddet av noe som ikke lenger er en kroppens politiske anatomi, men hva jeg vil kalle en menneskerasens biopolitikk.²²

Med biopolitikken etableres nye teknologier som har «befolkningen» som sitt objekt. Oppmerksomheten rettes her mot hvordan befolkningen både er objekt for kunnskap og objekt for makt. At Foucault nå analyserer staten og dens politikk, innebærer med andre ord ikke at han vender tilbake til tradisjonell politisk teori, men at han oppdager nye fenomener knyttet til befolkningen, som på lik linje med det disiplinære lar seg studere som «mekanismer», «teknikker» og «teknologier».²³

Selv om *Viljen til viten* og *Il faut défendre la société* til dels overlapper, forskyver begrepsapparatet seg mellom de to. I den tolvte forelesningen i *Il faut défendre la société* analyseres biomakt og disiplinærmakt i hovedsak som to forskjellige maktteknikker, og det er en tendens til å identifisere biomakten med en reguleringsmakt og dermed også med biopolitikken. Da oppfattes disiplinærmakten og biomakten som to poler i en relasjon, uten at relasjonen selv

²⁰ Ibid., 214, 216.

²¹ Formuleringen er et forsøk på å oversette Foucaults «faire vivre et de laisser mourir». Ibid., 214.

²² Ibid., 216.

²³ Ibid., 215.

blir tematisert eller gitt et begrep. I *Viljen til viten* betegnes denne relasjonen som «biomakt» og omfatter så vel teknikker som disiplinerer individer, som de som søker kollektiv regulering. I senere skrifter reserveres begrepet om biopolitikk for den statlige reguleringsmakten som har befolkningen som sitt objekt. «Biomakt» gjøres til en overgripende størrelse med to poler som er forbundet med hverandre gjennom ulike mekanismer: Biopolitikken skiller seg fra den ensidige fokuseringen på disiplinære teknikker. Den kjennetegnes av en overgang fra «norm» til «normalitet» og av et blikk for befolkningens «miljø».

For det første er biopolitikken rettet inn mot en rekke nye fenomener som ikke lar seg forstå som den disiplinære maktens objekter: Fødselsrater, dødsrater og forholdet mellom disse blir sammen med reproduksjonsrater, fruktbarhetsrater og levetid et objekt for kunnskap og makt idet de koples til de politiske og økonomiske konsekvensene av endringer i disse ratene. Demografien som en statistisk kunnskap om befolkningen utgjør slik sett en vitenskapelig mestring av disse fenomenene som på det individuelle nivået, disiplinens nivå, er tilfeldige, men som framviser en helt annen regularitet når de måles i befolkningen som helhet i en bestemt tidsperiode.

For det andre innebærer biopolitikken at en helt ny form for normalitet settes i spill. I det disiplinære fungerte normen – eller egentlig standardiseringen – preskriptivt: Ved hjelp av de disiplinære teknikkene ble det satt opp en standard som skulle følges. Med biopolitikken er normen derimot først deskriptiv. Gjennomsnitt som måles i befolkningen, blir så til «normaler» gjennom statlig regulering som virker tilbake på befolkningen gjennom politiske tiltak. Med biopolitikken ser vi en udyktiggjøring av individene. Alderdom, ulykker og skrøpeligheit setter enkelte individer utenfor den akseptable normaliteten ved at de utskilles fra sirkulasjonen og nøytraliseres. Det er for å mestre disse avvikene at biopolitikken oppretter institusjoner og mekanismer som forsikringer, individuell og kollektiv sparing, sikkerhetsforskrifter osv.²⁴

For det tredje vendes interessen mot omgivelsene befolkningen befinner seg i. Landskap, naturressurser, vanntilførsel og klima har effekter på befolkningen og blir til et politisk problem når for eksempel store myrområder settes i forbindelse med sykdomsepidemier. I sin typiske form er dette «det urbane problem». Sykdom, levealder, barsedødelighet osv. påvirkes av sanitære og hygieniske forhold og kan følgelig manipuleres ved å påvirke disse. Slik blir fenomener

²⁴ Ibid., 218.

som avleses demografisk, til politiske utfordringer og danner grunnlaget for reguleringstiltak.

Dermed har en rekke nye mekanismer blitt trukket inn i Foucaults analyser. Kunnskapsteknikker som prognoser, statistiske estimater og totaltall, som alle anvendes på befolkningens nivå, gir grunnlag for inngrep på et generelt nivå der disse fenomenene determineres. Det gjelder for eksempel å stimulere fødselsratene og å redusere risikoen for sykdom. Dermed innføres det reguleringsmekanismer som har som siktemål å redusere de tilfeldighetene som ligger som noe immanent i populasjonen – mekanismer som går ut på å etablere likevekter og gjennomsnitt. Med innføringen av begrepet om biopolitikk kan derfor ikke lenger makt avgrenses til disiplinering, og vi får en relativisering av de disiplinære teknikkene. De er nå bare en del av de politiske teknologiene som en mer omfattende biomakt gjør bruk av. Vi har både disiplinære teknikker og reguleringsmekanismer. De disiplinære teknikkene utvikler seg innenfor bestemte institusjoner som militæret, skolen, fabrikken, sykehuset og fengselet. De nye reguleringsmekanismene og -teknikkene kan ikke lenger tilbakeføres til de mindre enkeltinstitusjonene, men må lokaliseres i et statsapparat.²⁵

Krigshypotesen forlattes

Analysene av biopolitikken blir på mange måter også et oppgjør med krigshypotesen. Det første skrittet bort fra denne tar Foucault i de forelesningene ved Collège de France som senere har blitt publisert under tittelen «*Il faut défendre la société*» – «*Samfunnet må forsvares*». Disse forelesningene fra 1976 er i hovedsak en undersøkelse av krigshypotesen. Dersom makt verken kan analyseres ut fra en juridisk modell eller lar seg redusere til økonomiske forhold, men skal analyseres som en relasjon mellom krefter, kan da krig tjene som en generell modell for makt? «Kan begreper som stammer fra det som i det 18. og 19. århundret fremdeles ble kalt krigskunsten (strategien, taktikken), i seg selv være dugelige og tilstrekkelige instrumenter for å analysere maktrelasjoner?»²⁶

Foucault går her historisk til verks og undersøker denne hypotesen genealogisk, han utfører en slags genealogi på sine egne grunnantakelser. Dette er en avgjørende vending. For det første betyr dette at han stiller seg kritisk til krigs-

²⁵ Ibid., 223.

²⁶ Ibid., 40.

hypotesen. Disiplinærmakten har så langt blitt utviklet ved å kontrastere den mot suverenens makt og ved å trekke den ut av en generell juridisk-økonomisk maktoppfatning; maktrelasjonene ble analysert med begreper om kamp og strategier. Nå stilles problemet på en annen måte. Krigsmodellen fungerer ikke lenger som grunnlaget for analysen, men blir selv underlagt en genealogisk undersøkelse: «Hvordan, siden når, og hvorfor begynte man å anta eller å forestille seg at det er krigen som fungerer under og innenfor maktrelasjonene?»²⁷ For det andre, og som en følge av dette, representerer dette spørsmålet en løsrivelse fra den juridisk-politiske diskursen. Foucault er ikke lenger fanget i den og etablerer et ståsted som er utvendig i forhold til den juridiske problematikken.

I disse forelesningene følger Foucault overgangen fra suverenitetsmakt til moderne biomakt og påviser en politisk-militær diskurs, en motdiskurs til ulike former for legitimering av suverenens makt. Denne diskursen oppsto i det syttende og attende århundret blant annet i det puritanske opprøret i England og i det aristokratiske opprøret mot Ludvig den 14. i Frankrike. Diskursen bruker eksplisitt krigsbegreper og krigsmetaforer. Foucault leser dette som en problematisering av suverenens makt og er spesielt opptatt av hvordan disse opprørsbevegelsene gjør mostand mot den herskende makten og tar utgangspunkt i en antakelse om at samfunnet er delt i to antagonistiske leire. Etter hvert forskyver denne diskursen seg til en rasistisk-biologisk diskurs der befolkningen splittes opp i grupper som settes i et hierarkisk forhold til hverandre. Et videre, avgjørende skritt er hvordan det etter hvert dannes en oppfatning av at livet kan styrkes ved å drepe det som truer det – og av at det finnes en relasjon i befolkningen mellom to grupper der den ene har blitt til en belastning eller trussel for den andre. Denne inndelingen av befolkningen i grupper forutsetter en type stat og en type statsrasisme. Slik blir det som begynte som en diskurs i opposisjon til suverenitetsmakten, til et instrument for statlig makt. Den rasistisk-biologiske problematikken er ikke lenger en del av en kamp mellom to sosiale grupper, men en rasisme som samfunnet retter mot seg selv.²⁸

Så lenge Foucault ville gjøre «det eksakt motsatte»²⁹ av den juridiske maktanalysen, ble han på sett og vis fanget i den. I stedet for å «kappe hodet av kongen» snur han, idet han i stedet for rettigheter og kontrakter tar utgangspunkt i krig og kamp, bare den juridiske oppfatningen på hodet og blir dermed tvunget

²⁷ Ibid., 41.

²⁸ Ibid., 62.

²⁹ Thomas Lemke, *Eine Kritik der politischen Vernunft*, op.cit., 104.

til å utarbeide den juridiske maktanalysens mangler. I iveren etter å få fram den juridisk-økonomiske maktkonsepsjonens blindflekker – hva som skjer i fengselet, skolen, hæren og fabrikkene – mister Foucault det statlige og juridiske av syne. Dermed fraskriver han også det juridiske en konstitutiv rolle i maktreasjonene og blir fanget i en dikotomi mellom «kontrakt» og «kamp» som tvinger ham til å avlede den ene fra den andre. Med begrepene om biopolitikken og den statlige reguleringen er det ikke lenger nok å si staten er en «kodifisering» av allerede eksisterende maktreasjoner. Staten har selv gjennom sin reguleringspraksis blitt en del av og en produktiv innsats i relasjonene som studeres. En krigshypotese kan ikke få grep om denne produktive siden ved den statlige reguleringsmakten og må derfor, om ikke forlates, så suppleres. Staten tar del i og er med på å konstituere de relasjonene og grupperingene som blir dannet ut fra reguleringsteknologien.

Regjeringsrasjonalitet

Den manglende tematiseringen av staten i *Overvåkning og straff* og problemene som analysen av det disiplinære som en følge av dette havnet i, får ingen egentlig løsning med innføringen av begrepene «biomakt» og «biopolitikk». Riktignok åpner Foucault for å studere de statlige reguleringspraksisene på samme (mikro)nivå som han studerte de disiplinære teknikkene, men de samme innvendingene som ble rettet mot analysen av disiplinene, kan rettes mot den biopolitiske konsepsjonen: Hvordan koordineres de ulike reguleringsteknikkene? Eller som Mitchell Dean så glimrende har formulert den samme innvendingen: Etter at Foucault har kappet hodet av suveren, hvorfor virker det da ofte som om denne hodeløse kroppen likevel oppfører seg som om den har et hode?³⁰

Fra og med forelesningene i 1978³¹ forskyves tyngdepunktet i Foucaults forskning fra biomakt og biopolitikk til «regjering», og hodet settes dermed tilbake på maktanalysens kropp. For vel er det slik at det finnes en makt over

³⁰ Mitchell Dean, *Critical and Effective Histories*. London & New York: Routledge 1994, 156. Iver B. Neumann bruker metaforen om «å kappe hodet av kongen» om hendelsene i Paris i 1968: «Studentene lyktes jo om ikke i å kutte hodet av den franske staten, så i alle fall i å ta skalpen på den, i den forstand at de svekket de ledende politikeres autoritet. Like fullt fortsatte staten å fungere som før.» Iver B. Neumann, «Forord», i Michel Foucault, *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen 2002, 8–9.

populasjonen som benytter de teknikkene Foucault beskriver, som er koplet sammen med de disiplinære teknikkene, men noe mangler. Først en form for rasjonalitet som bærer biopolitikkens teknikker og strategier oppe og danner rammen hvor disse blir forståelige, gjør det biopolitiske sporet til en farbar vei. I en av forelesningene sier han: «Det virker for meg som om analysen av biopolitikken ikke lar seg gjennomføre før man har grepet denne regjeringsrasjonaliteten som jeg har fortalt dere om.»³² Maktanalysen tar her en ny vending idet spørsmålet om maktens grep om livet og kroppene angripes fra regjeringsrasjonalitetens perspektiv.

Det feltet Foucault åpner når han interesserer seg for «hodet» på maktanalysen, betegner han på flere forskjellige måter, og han snakker vekselvis om «gouvernementalité», «raison gouvernementale» og «l'art de gouverner». De ulike betegnelse skal ikke forstås som forskjellige deler av maktanalysen, men mer som en vektlegging av ulike aspekter ved et stort, åpent forskningsprogram.³³ Det er vanskelig å finne en norsk oversettelse som tar vare på disse betydningene. De ulike alternativene betoner forskjellige aspekter.³⁴ Her vil vi bruke «regjeringsrasjonalitet». Roten «styring» vil vi reservere til styringsdokumenter og styringsvitenskaper.

Foucault deler opp det nye forskningsfeltet i tre områder:

1. Den helheten som dannes av institusjonene og prosedyrene, analysene og refleksjonene, overslagene og taktikkene som gjør det mulig å utøve denne spesifikke, men like fullt komplekse maktformen, og som har befolkningen som sitt fremste siktemål, den politiske økonomien som sin viktigste form

³¹ Det er her snakk om to forelesningsrekker publisert som Michel Foucault, *Securité, territoire, population* (Paris: Gallimard 2004) og *Naissance de la biopolitique* (Paris: Gallimard 2004). På norsk finnes det to gode innføringer til denne delen av Foucaults produksjon: Iver B. Neumann, «Forord», op.cit., og Arild Utaker, «Michel Foucault om liberalisme og nyliberalisme», i *Sosiologi i dag*, nr. 2, 2005.

³² Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, op.cit., 24.

³³ Jf. Colin Gordon, «Governmental Rationality: An Introduction», i Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (red.), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press 1991, 2.

³⁴ Iver B. Neumann skriver om problemene ved å oversette begrepet, faller ned på termen «regjering» og foreslår «styringsmentalitet» som et alternativ. Iver B. Neumann, «Forord», op.cit. Arild Utaker bruker «styringslogikk» med alternativet «styringsrasjonalitet» og antyder også «styringsmåte» eller «styringsregime» som mulige oversettelser. Arild Utaker, «Michel Foucault om liberalisme og nyliberalisme», op.cit., 13.

- for viten, og sikkerhetsanordningene som sin grunnleggende instrumentelle teknikk.
2. Den tendensen, den kraftlinjen som i hele Vesten uopphørlig og over lang tid leder til at den formen for makt som man kan kalle «styringen», blir viktigere enn alle de andre maktformene slik som suverenitet og disiplin. Det dreier seg om det som på den ene siden har ført til utviklingen av en hel rekke spesifikke styringsapparater, og på den andre en hel rekke vitener.
 3. Den prosessen, eller snarere det resultatet av denne prosessen, som fører til at middelalderens rettsstat, som på 1400- og 1500-tallet blir en administrasjonsstat, litt etter litt blir «regjerifisert».³⁵

Det er altså noe langt mer enn «regjering» forstått som en maktteknologi Foucault er ute etter her. Snarere søkes en form for politisk rasjonalitet som utgjør rammen for de disiplinære og ikke minst de biopolitiske teknikkene. Samtidig får maktanalysene med dette en ny dimensjon: Regjering er også en type «føring» av individer, eller mer presist: føring av hvordan individer «fører» seg. Foucault undersøker et vidtfavnende idéhistorisk materiale og utvikler begrepet om «regjeringsrasjonalitet». Han starter med den kristne pastoralen og ender opp – via statsresongen og datidens politi – med liberalismen og nyliberalismen.

I den kristne pastoralens hyrde og hjord og hjordens «omsorg for alle og enhver» finner Foucault en første form for regjering. Hyrdens oppgave er å lede alle og enhver i hjorden til frelse. Dette er en type regjering av sjeler som fungerer ved hjelp av analyse- og føringsteknikker basert på viten om individet, der skriftemålet og lydigheten er sentrale teknikker. Foucault ser her en første form for regjering, men understreker hvilke transformasjoner den gjennomgår på slutten av 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet: På den ene siden får vi en spredning av religiøse praksiser basert på pastorale teknikker; på den andre siden får vi en spredning av andre, mer sekulære former for «føring» på helt andre områder enn det religiøse. Dette skal ha ført til at suvereren måtte stille seg helt nye spørsmål når det gjelder utøvelsen av makt, og til at det blir et krav at også suverenen skal «føre».³⁶

³⁵ Michel Foucault, *Forelesninger om regjering og styringskunst*, op.cit., 68.

³⁶ Michel Foucault, *Securité, territoire, population*, op.cit., 242.

Men hvordan skal det føres fra suverenens side hvis dette skal være en form for regjering som ikke må støtte seg på den kristne pastoralens teknikker? Svaret på dette finner Foucault i statsresongen. Der finner han et første utkast til en regjeringskunst, eller en politisk rasjonalitet som er løsrevet fra teologisk-kosmologiske overbygninger, og som ikke baserer seg på nedarvede skikker og sedvaner: Prinsippet for politisk styring må finnes i staten selv. Staten er både denne rasjonalitetens mål og dens grunn. Det er statens styrke, dens størrelse og integritet som er målet og vurderingskriteriet for statlig styring. Dermed brytes en lang tradisjon der politikkenes finalitet, enten den var frelse eller lykke, var gitt teologisk; frelse kan nå kun oppnås innenfor staten og innenfor dens institusjoner. Dermed brytes og transformeres også hyrdelogikken. Med staten som en autonom størrelse kan den ikke tenkes analogt til den kristne pastoralen. Statlig styring kan ikke legitimeres ut fra hensynet til hjordens frelse.

Kravet om en styrket stat tar to retninger. I sine ytre relasjoner må staten styrkes gjennom diplomatiske relasjoner og stående militære styrker slik at det sikres en balanse mellom statene. Innad må landet styrkes gjennom et «politi» som utvikler teknikker for individers velvære og styrke slik at dette igjen styrker staten. Statsresongens styrking av staten var dermed begrenset av de ytre relasjonene den sto i til andre stater og tilnærmet ubegrenset når det gjaldt «politiets» regjering av de indre forholdene. Men også det juridiske nivået kunne begrense statsresongen. Jurister hevdet at det finnes visse lover og naturgitte rettigheter som er gitt forut for staten, og som begrenser dens «føring».

Begge disse begrensningene – forholdet til andre stater og juridiske skranke – var eksterne i forhold til staten. Med liberalismen finner Foucault en form for regjeringsrasjonalitet som evner å begrense seg selv internt. Prinsippet summeres opp i det liberale mottoet «laissez faire»,³⁷ og får en regjeringsregulerende funksjon gjennom to avgjørende trekk ved den liberale regjeringsrasjonaliteten. For det første innføres det med liberalismen et skille mellom politikk og økonomi der den økonomiske sfæren blir autonom. For det andre blir denne autonome sfæren et objekt som kjennes og tilrettelegges for regjering gjennom den politiske økonomien som privilegert styringsvitenskap. Her avdekkes den økonomiske sfæren som en slags «natur» styrt av egne prinsipper, der de naturlige mekanismene trer fram når frie individer overlates til seg selv og lar deres interesser utfolde seg fritt. De politiske økonomene avdekker økonomiens

³⁷ Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, op.cit., 22.

bevegelseslover slik de ville ha vært dersom regjeringen ikke grep inn, dersom de «lot det skure» – dette var en kunnskap om «tingenes naturlige gang». Avgjørende her er koplingen av kunnskapen den politiske økonomien står for, og regjeringspraksisen. Gjennom kunnskap om den økonomiske sfæren blir det mulig å kjenne effektene av statlige inngrep, og slik kunnskap må regjeringen ha for å kunne regjere godt. Den økonomiske sfæren blir dermed en prøvende instans som utsier «sannheten» om hvor vellykkede regjeringens inngrep er. Markedet blir et sted for sannhet.³⁸

Det er i denne forstand vi må forstå moderne regjeringsrasjonalitet som styrt av mottoet «laissez faire». På den ene siden har den kunnskap om effektene av sine inngrep, på den andre siden kunnskap om hvor grensene for kunnskapen går, hva den ikke kan vite. Dermed ligger deler av objektet for regjering utenfor regjeringens kunnskap, og den risikerer å gjøre vondt verre gjennom ignorante inngrep.³⁹ Med den politiske økonomien går vi derfor inn i en periode der «en regjering aldri vet nok til at den ikke risikerer å regjere for mye, og den vet aldri godt nok hvordan den skal regjere akkurat nok».⁴⁰

Foucault følger regjeringsrasjonaliteten helt fram til sin egen samtid og kontrasterer liberalismen med to former for nyliberalisme: den tyske etterkrigsliberalismen, «ordoliberalismen», og Chicagoskolens videreutvikling av denne.⁴¹ Ordoliberalistene kritiserte den tradisjonelle liberalismens oppfatning om et «naturlig marked» og pekte på hvordan et fungerende marked med konkurrerende

³⁸ Jf. Arild Utaker, «Michel Foucault om liberalisme og nyliberalisme», op.cit., 17.

³⁹ Foucault gir en karakteristisk og kanskje egenrådig lesing av kunnskapen den politiske økonomien står for, gjennom sin forståelse av Adam Smiths berømte «usynlige hånd». Før Adam Smith hadde fysiokratene utviklet det økonomiske tablået som ga regjeringen oversikten over totaliteten av de økonomiske prosessene innenfor riket. Ved hjelp av tablået *vet* suveren hva som skjer i økonomien. Foucault leser Adam Smiths usynlige hånd i opposisjon til dette. Tablåets innsikt i de økonomiske prosessene er en illusjon og representerer en kunnskap regjeringen ikke har. I denne sammenheng betyr «usynlig hånd» at vi ikke kan ha altomfattende kunnskap om de økonomiske prosessene. Han leser derfor Adam Smith som at han setter opp en grense for hva en regjering kan vite – en kritikk av den politiske fornuft. Den politiske økonomien er altså både kunnskap om økonomiens effekter og kunnskap om den økonomiske kunnskapens grenser.

⁴⁰ Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, op.cit., 20.

⁴¹ Foucaults forelesninger om nyliberalismen er bemerkelsesverdig godt «timet». De ble holdt fra 13. januar 1979 til 4. april samme år – altså rett før Margaret Thatcher ble valgt i mai 1979. Ronald Reagan ble valgt i 1980.

aktører ble konstituert og stabilisert gjennom statlige juridiske forordninger. Dermed hevdet de i motsetning til liberalismen at markedets mekanismer langt fra var naturlige. Foucault oppfatter Chicagoskolen som avgjørende fordi den forsøker å utvide området for det økonomiske og dermed visker ut skillet mellom det økonomiske og det sosiale. Det sosiale blir her en form for det økonomiske, og en forutsetning for dette skiftet er en epistemisk vending som legger en rasjonell aktør, «homo economicus», til grunn for sine analyser. Kunnskap om hvordan økonomien fungerer, er dermed ikke et grunnlag for å vurdere statlige inngrep, men den formen for rasjonalitet staten må rette seg etter og bryne seg på. Dermed snur nyliberalismen om på forholdet mellom stat og økonomi slik det ble formulert i den klassiske liberalismen. Økonomien blir nå, snarere enn prinsippet som begrenser statlige inngrep, en modell for stadig flere og mer omfattende statlige inngrep. Individet som regjeres, er også et annet. Nå er det ikke lenger frie, interessestyrte individer som forutsettes når det «føres», men rasjonelle aktører som det kan regnes med.

Med innføringen av regjeringsrasjonalitetsbegrepet og sammenføyingen av rasjonalitet, regulering og disiplin har Foucault løst det teoretiske problemet med staten som oppsto i analysene av det disiplinære og senere det biopolitiske: Det finnes en rasjonalitet som gjennomsyrrer både de disiplinære og biopolitiske mekanismene, og som koordinerer og «disponerer» over dem. Dermed forlates også krigshypotesen for godt. De konfliktene og motsetningene som oppstår, trenger ikke å ha en «krigersk» opprinnelse, men kan like gjerne være produsert gjennom statlige reguleringer av befolkningen. Maktanalysen skifter dermed fokus fra konflikt mellom krefter, analysert ut fra strategi- og taktikkbegreper, til regjering av individer. Vi får da en ny maktanalytikk, et nytt oppsett for maktanalyser, som må ta utgangspunkt i regjeringsrasjonaliteten som den generelle rammen for disiplin og regulering.

Analyser av regjeringsrasjonalitet

Vi har fulgt Foucault i hans stadig nye bearbeiding, reformulering og utvidelse av maktanalytikken. Men hva er poenget? Er dette kun et oppsett for idéhistoriske studier eller kan det fungere som et oppsett for analyser av statlig regulering i vår egen samtid? Det avgjørende er hvordan vi forstår de konkrete regjeringspraksisene.

I en forelesning fra 10. januar 1979 reflekterer Foucault over hva han legger i begrepet «regjeringskunst» og presiserer at det ikke er de konkrete regjeringspraksisene han er ute etter:

Med «regjeringskunst» forstår jeg ikke måten de regjerende faktisk har regjert. Jeg har ikke studert, og jeg vil ikke studere den reelle regjeringspraksisen slik som den har utviklet seg ved å, her og der, bestemme den aktuelle situasjonen, problemene en sto overfor, taktikkene som ble valgt, instrumentene som ble benyttet, formet eller omformet osv. Jeg har villet studere regjeringskunsten, dvs. den reflekterte måten å regjere best mulig og på samme tid, refleksjonen over den best mulige måten å regjere. Det vil si at jeg har forsøkt å gripe den refleksive instansen i regjeringspraksisen og i tenkningen om regjering. På en måte er det regjeringens «selvbevissthet» jeg har villet studere, men dette ordet «selvbevissthet» plager meg, og jeg benytter det da heller ikke. Jeg vil heller si at det jeg har forsøkt, og vil fortsette å forsøke å gripe, er den måten man internt og eksternt for regjeringen har forsøkt å begrepsfeste den praksisen som består i å regjere [...] Alt i alt er det studiet av rasjonaliseringen av den regjeringspraksisen den øverste politiske myndigheten utøver.⁴²

Det avgjørende her er hva Foucault legger i «reelle regjeringspraksiser». Leser vi dette som om det finnes en egen, regjeringsrasjonell sfære, der politikktutformingens struktur fastlegges, fjerner Foucault seg her fra de konkrete praksisene og den type konkrete analyser han ellers har utført. Da blir det lite å hente for analyser av konkret, samtidig politikk. Leser vi derimot dette som en søken etter en rasjonell struktur som bærer oppe de reelle regjeringspraksisene, og som den tar opp i seg som regjeringspraksiser, kan imidlertid Foucaults analyser av regjeringsrasjonalitet åpne opp for mer samtidige analyser.⁴³ Men hvor må i så fall denne rasjonaliteten søkes? Hvilket materiale må vi samle sammen og undersøke for å kunne analysere samtidig regjeringsrasjonalitet?

Når vi har fulgt utviklingen i Foucaults maktanalyser, har vi fått en påfallende forskyvning i grunnlagsmaterialet han støtter seg på. Han startet med konkrete kroppsnære praksiser og skriftlig materiale som håndbøker, avisoppslag, reglementer og forordninger som han brukte for å rekonstruere disiplinerte teknikker. Men når han skal få fram regjeringsrasjonaliteten, dreier det

⁴² Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique*, op.cit., 4.

⁴³ En slik forståelse er i tråd med Michel Senellart, «Situation des cours», i Michel Foucault, *Sécurité, territoire, population*, op.cit., 405.

seg for det meste om idéhistorie, og han studerer den politiske tradisjonens store tenkere – Machiavelli, Ferguson, Hume, Smith osv. Det avdekkes ikke lenger konkrete regjeringspraksiser med de håndbøkene, forskriftene og det vellet av juridiske tekster som finnes der. Selv om regjeringsbegrepet kan trekkes i retning av konkrete praksiser, virker det som om materialutvalget trekker Foucault bort fra disse og at regjeringsrasjonaliteten befinner seg på et annet plan enn de disiplinære og biopolitiske teknikkene.

Kanskje var det en gang slik at koplingen mellom de store verkene og den praktiske utformingen av politikken var intimt knyttet sammen. I dag er i hvert fall dette annerledes. Fra tid til annen tas det i stortingsmeldinger og offentlige utredninger et skritt tilbake, og det åpnes opp for diskusjon av prinsippene for politikken. Spesielle tekster fra myndighetenes side som langtidsprogrammer og perspektivmeldinger kan derfor leses som traktater i kunsten å regjere. For er det ikke på dette nivået begrepsfestingen av regjeringspraksisen befinner seg i dag? Det Foucault finner i idéhistorien, befinner seg nå i styringsdokumenter. I norsk sammenheng gir handlingsregelen for bruk av oljepenger og prinsippet om bærekraftig utvikling en rasjonalitet og en retning til utformingen av konkret politikk; de er også en type intern begrensning av hva staten kan gjøre. I tillegg fungerer demografien og befolkningsframskrivningene som en privilegert styringsvitenskap. Det er denne spesielle konstellasjonen av handlingsregelen, bærekraftsprinsippet og befolkningsframskrivningene som tegner opp det rommet der det avgjørende spørsmålet for politikerne, «Hva må gjøres?», kan besvares i dag. Dermed er det i hvert fall mulig å åpne opp analysen for mer samtidig regjeringsrasjonalitet og stille spørsmålet om hva som blir produsert ut fra makten her i dag. Men da må materialet hentes fra et annet område enn det Foucault selv gjør. Regjeringen Stoltenbergs siste perspektivmelding er et godt utgangspunkt.⁴⁴

⁴⁴ Stortingsmelding nr. 9 (2008–2009), Det Kongelige Finansdepartement, *Perspektivmeldingen 2009*.